

**DALMACIJA U PUTOPISIMA SVETOZÁRA
HURBANA-VAJANSKOG I MARTINA KUKUČINA**

Zrinka Kovačević
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

**DALMATIA IN THE TRAVELOGUES OF SVETOZÁR
HURBAN-VAJANSKÝ AND MARTIN KUKUČÍN**

Zrinka Kovačević
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb

The paper analyzes and compares the literary poetics in the travelogues of two prominent Slovak authors of the period of realism – Svetozár Hurban-Vajanský and Martin Kukučín. Since both writers have a rich travel opus, the paper analyzes parts of their travelogues through Croatia, more precisely Dalmatia, which is their common toponym. These are „Dubrovnik – Cetinje“ (1901) by Vajanský and „V Dalmácii a na Čiernej Hore“ (1898) by Kukučín. In their works, both writers form a kind of cultural *catalogue* and refer it to their native culture, and although they come from the same environment and belong to the same literary period, their *catalogues* differ in their selection and presentation of what they see, as well as in the way they connect it to the native culture.

Key words: Svetozár Hurban-Vajanský, Martin Kukučín, travel writing, Dalmatia, cultural *catalogue*

Svetozár Hurban-Vajanský (1847. – 1916.), pravim imenom Svetozár Miloslav Hurban, i Martin Kukučín (1860. – 1928.), pravim imenom Matej Bencúr, bardovi su slovačkog književnog realizma. Zajedno s Pavolom Országhom Hviezdoslavom (1849. – 1921.) čine trojac koji je u slovačku književnost uveo suvremenu tematiku, a s njom i socijalno-psihološku, nove žanrovske oblike, te jezično-stilske promjene, kako u poeziji, tako i u prozi. Unoseći jezik svoje sredine, odnosno sredine likova, konačno nadrastaju jezik

starije proze (Stričević-Kovačević 1998: 15). U poetici slovačkog realizma roman i novela postaju dominantne književne vrste, no i dokumentarna proza postaje sve važnija. Jedan od razloga zasigurno je i kraj društvene zatvorenosti koja je obilježila slovačko društvo tijekom prethodnih razdoblja. Putovanja prestaju biti privilegijom aristokracije i intelektualaca, a kao posljedica društvenih promjena mijenja se i književni ukus i interes čitatelja, te prelazi s do tada najčitanije sentimentalno-avanturističke proze na dokumentarnu prozu. Granica između putopisne proze i drugih književnih vrsta slabi, a upravo Vajanský i Kukučín putopis približavaju beletristici te njegove izražajne mogućnosti kao književno-znanstvene vrste¹ dovode do vrhunca književne kvalitete.

Prema Deanu Dudi „putopis možemo definirati kao književnu vrstu tematski oblikovanu vjerodostojnim putovanjem subjekta diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgone na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojim se zatječe“ (Duda 1998: 48). Pri tom naravno moramo razlikovati putopis kao nefikcionalni pripovjedni prozni oblik od fikcionalnih tekstova koji sadrže putovanja kao tematsku okosnicu, budući je kod putopisa vjerodostojnost putničke djelatnosti upravo temelj žanra (ibid.). Prvi dio Dudine definicije opisuje temeljne odrednice Kukučínovih putopisa (pripovijedanje zgoda na putu i iznošenje zapažanja o ljudima s kojima se susreće), budući Kukučín kao izražajne postupke najčešće koristi dijalog i pripovijedanje (konkretne) radnje. To možemo ilustrirati na njegovom putopisu „V Dalmácii a na Čiernej Hore“ (1898.), preciznije na ulomcima posvećenim njegovom putovanju kroz Dalmaciju.

„Vstúpil za nami istý mladý pán, ktorý dost' dlho študoval v Záhrebe a tiež privykol na pivo. V gombíkovej dierke beľel sa mu králik – margherita, – odznak pánov zo stránky talianskej. Úradníkovi to padlo hneď do oka, i napadol ho, rozumie sa, po záhrebsky – po nemecky.

'Čo – vy tiež autonomáš?'

Mladý pán prikrčil ramenami a usmial sa významne.

¹ Prema Milivoju Solaru među književno-znanstvenim vrstama od posebne je važnosti upravo putopis. „Putopis može biti naprosto doprinos geografiji ili etnografiji, ali on predstavlja također osobitu književnu vrstu u kojoj je putovanje i opis proputovanih predjela ili zemalja povod za šire umjetničko oblikovanje zapažanja, dojmova i razmišljanja o svemu onom što putopisca zaokuplja tokom putovanja. Nerijetko se tako putopis približava eseju ili romanu...“ (Solar 1986: 182). Među takve književne vrste, koje ujedinjuju povijesno-znanstveni interes s umjetničkim oblikovanjem, Solar uvrštava i biografiju, memoare te dnevnik (ibid.: 181).

'Sú okolnosti – viete, keď musíš. Na príklad dar...'

'Hehehe!' usmial sa starý joviálne. 'Rozumiem. Nežné ruky! Ak je pekná, dávam vám absolúciu. K vôli pekným očiam by sa niekto i poturčil. Rozumiem' (Kukučín 1929: 17 – 18).

„Urobili sme niekoľko krokov okolo divadla a našli sa – v dubrovníckom prístave...

...Len čo sme sa obzreli, už stojí pred nami mornár s cigaretou v ústach.

'Páni idú na Lokrum. Môžem azda v niečom poslúžiť?' Tak uhladene hovoria v republike i mornári.

'Áno. Koľko pýtaš?'

'Dva zlaté.'

'Čo – dva zlaté? Ako to? Osemdesiat.'

'Osemdesiat, páni moji, nemožno. Dva zlaté rovno, a ja som na vaše „raspoloženie“.'

Vyjednávanie sa nevydarilo. On pýtal mnoho, my dávali málo. Vraciame sa o chvíľu, zas druhý mornár, i ten veľmi uhladený. Ale cena tá istá a pevná, pevná...“ (Kukučín 1929: 53 – 54).

Drugi dio Dudine definicije opisuje temeljne odrednice putopisa Vajanskog (zapažanja o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se Vajanski zatječe), budući Vajanski kao izražajna sredstva preferira upravo opisivanje i monolog. Ulomci su iz putopisa „Dubrovnik – Cetinje“ (1901.) te su, kao i kod Kukučinovog putopisa, odabrani oni ulomci koji su posvećeni putovanju autora – putopisca kroz Dalmaciju, budući im je upravo Dalmacija zajednički toponim.

„Na palube bolo voľno, krásne, milo. Bezvetrie bolo príkladné; nikdy nevidel som Adriu takú tichú. Loď rezala vlny, belasé ako alizarin; delfíny skákaly z vody a robily saltomortále. I po troch-štyroch razom vyskakovaly a hraly sa, plieskajúc sa navzájom chvostmi – tak sa to zdalo. Časom vyskočil delfín, dlhý na dva metre, celkom nad vodu. Za loďou letel krdel' morských čajok a prosil almužnu“ (Vajanský 1932: 128).

„Ned'aleko od stradony je široké námestie, na ktorom stojí pomník Ivana Gundulića, odkrytý roku 1894, dielo chorvátskeho sochára Rendića. Námestie je štvorhranné, okružené krásnymi, jednoposchodovými domami vysokej renesancie, čisté, akoby z jedného kameňa kresané. Na prostriedku stojí bronzový Gundulić v nadživotnej veľkosti, v rúchu renesančnom, lenže s parukou. Na piedestále sú krásne basreliefy, hlavná okrasa pomníka, ktorý vcelku je primalý oproti domom, a najmä oproti kamennej hore domov, schodov a múrov, ktorá vypína sa ako štvrtá strana štvoruholníka. Je to niečo ohromného, to úzadie: široké schody, dom nad domom a nad domami múry

veľkého chrámu, kedysi jezuitského, a nad chrámom vekové, šedivé múry mestské, ohromné, stavané, tuším kyklopmi. Proti tomu, pravda, mizne Rendićova figúra poeta“ (Vajanský 1932: 153).

Vajanskog, dakle, zanima prvenstveno statični dio sredine koju upoznae, poput prirode ili umjetnosti, a Kukučina dinamični, odnosno ljudi i njihove zgođe, pa možemo reći kako je Kukučín umjetnički antipod Vajanskog. Pri opisivanju prirode Vajanský pokazuje „slikarski talent“ (Klátik 1968: 273), a František Votruba karakter toga talenta definira kao „deskriptivni karakter“ (ibid.: 276). U svojim opisima Vajanský često koristi kontraste, što se može vidjeti i u opisu Jadranskog mora. More je za oba putopisca vrhunac ljepote, a za Vajanskog ima i simboličku vrijednost, te ga poistovječuje s idealom slobode.

„Vôbec more je len vtedy pekné, keď sa trochu hnevá; vtedy ukazuje svoju krásu i svoj hlas, svoju živosť i nekonečnú krásotu sily, veľkosti, majestátu. Keď priletí majestátne vlna s korunou striebornej peny, položí veľikána-loď na bok, a potom šibne cez palubu, až sa lejú potôčky po jej doskách. Vtedy cítiš sa takým maličkým človečikom, ba drobunkým, červíčkom, mravčekom, muškou, vôbec maličkým nič... a ono, to more, aké je veľké, mocné, víťazné!“ (Vajanský 1932: 167–168).

„Ono oživuje tíšinu svojim neumľkajúcim pleskom o vydľabané diery potemnených príbrežných skál. Áno, príbrežné skaly, jasnošedivé, prí spodku večným príbojom očernely, ako by sa boly zašubraly“ (Vajanský 1932: 133–134).

Kukučín je, kao što je već rečeno, skloniji dijalogu i radnji, te često oblikuje *novelističke* situacije. On stvara „epska žarišta s radnjom i karakterima“, svojevrsne „ubačene novele“ (Klátik 1968: 342). *Ubacujući* događaje Kukučín svoje putopisno pripovijedanje oživljava, beletrizira ga i približava fikcijskoj prozi. Na taj je način pokušao izići iz okvira dotadašnje tradicionalne forme putopisa te je dao jedan od mogućih smjerova za daljnji razvoj putopisa u slovačkoj književnosti. Unatoč umjetničkom karakteru putopisa, Kukučín teži nepristranom prikazu stvarnosti. Pri opisu činjenica skriva se iza zamjenice *mi*, a *ja* koristi pri vrednovanju i prisjećanjima (digresije nastale sjećanjima Kukučínovim putopisima daju i vrijednost osobne ispovijesti). Objektivni opisi vezani su uz mjesta, politička pitanja, prirodu, dok se subjektivna interpretacija realizira kroz slovačko stajalište i vrednovanje (Stričević-Kovačević 1998: 94).

„Veľmi sú zaujímavé postavy z vidieka. I u nás budú známi aspoň tí, čo predávajú čibuky a obíjané nože. To sú Zagorci, lebo i tu máme Záhorie. Spliňanovi je každý 'Zagorac', alebo 'Vlah', kto nenosí čierne nohavice, ako on krojené. I na každého pozerá s olympickej výšiny. Zato keď príde z

Milána otrhaný herec alebo herečka – to mu je čosi 'chic', nevie sa prenadiviť. I ženy z vidieka sa nosia krásne, národne. Čo majú na sebe, všetko je práca ich neunavných rúk, i všetko sa to skveje čistotou. Možno sa to tak vyparádia len 'do mesta'. Zagorci sú ľudia pracovití, skromní, úctiví, veľmi inteligentní a statoční. Ale keď im krv vzkypí, i u nich 'ima svega i svašta'. Ich nárečie je najčistejšia horvatština. Na jazyk svoj sú hrdí, i povedomí sú si toho, že ho oni najlepšie zachovali. I ľud rozpráva svobodne, skladne, logicky a s akýmsi dôstojom. Na Split'ana a ostroväna, ktorí reč všakovak pomiešali, až z toho vykvitla krásna 'bodulčina', pozerá Zagorac s akousi útrpnosťou“ (Kukučín 1929: 34 – 35).

„Prešli sme dedinou poschovárali sa so ženičkami, ktoré vysedujú na ulici a držia svoje nedel'ňajšie 'selo', práve ako i naše ženičky na Slovensku“ (Kukučín 1929: 56).

Dakle, Kukučín u svom putopisnom pripovijedanju kreće od činjenica prema sebi, a Vajanský pak od sebe (u centru mu je pripovjedač) prema svijetu. Naime, putopisi Vajanskog sadrže i ideološku komponentu, a autor svoje ideje i stavove nameće sustavno i potpuno otvoreno. Unatoč tomu, Zlatko Klátik smatra kako Vajanský donosi novi element u slovački putopis, odnosno kako subjektivizacijom u putopis unosi i „ogledalo duše“ (Klátik 1968: 344). I Vajanský i Kukučín šire granice dotadašnje slovačke putopisne književnosti, ali na različite načine. Vajanský *lirskim* putem, opisivanjem i monologom, pomoću autorskog pripovjedača i samoispovijesti, a Kukučín *psihološkim* putem, prikazujući ljude i njihove karaktere kroz dijalog i pripovijedanje zgoda.

Putopišćev rad, unutar kojeg putopisac opaža, saznaje i posreduje ono što smatra bitnim i zanimljivim, nalikuje donekle i leksikografskoj djelatnosti, pa ga se može nazvati i *leksikonom* ili *katalogom* (Duda 1998: 122). Putopisac, dakle, sastavlja osobitu vrstu putopisne natuknice, pri čemu je bitan element i putopišćev odabir prikazane predmetnosti i način njezine obrade, jer time svjedoči i o vlastitim sklonostima, obaviještenosti, opažajnoj i diskurzivnoj sposobnosti (ibid.: 122). I Svetozár Hurban Vajanský i Martin Kukučín u svojim putopisima oblikuju bogate kulturne *leksikone* odnosno *kataloge*, kojima istodobno otkrivaju i putopisni subjekt i krajeve kojima putuju. Obojica autora svoje *kataloge* upućuju matičnoj kulturi, pri čemu im se, iako dolaze iz iste (slovačke) sredine i pripadaju istom književnom razdoblju, *katalozi* razlikuju i svojim odabirom i svojim prikazom viđenog, jednako kao i načinom na koji ga povezuju s matičnom, slovačkom kulturom. Stoga su i tri najčešće tematske skupine *leksikona* odnosno *kataloga* – kulturnopovijesne obavijesti, obavijesti o svijetu prirode i obavijesti o svakodnevnom životu (ibid.: 124) – različito zastupljene kod Vajanskog i

Kukučina. Vajanski preferira kulturnopovijesne obavijesti i obavijesti o svijetu prirode, dakle obavijesti vezane uz umjetničku baštinu, izgled prirode te političku povijest i veze. Pomoću autorskog pripovjedača otvoreno i sustavno promiče svoja politička stajališta, no istodobno daje i svojevrsnu samoispovijest, koristeći monolog i opisivanje kao temeljna izražajna sredstva svojih putopisa. Dalmacija koju upoznajemo čitajući njegove putopise posebno je dojmljiva u opisima prirode, gdje Vajanski pokazuje slikarski talent u opisivanju, osobito kada koristi kontraste. Kukučin preferira obavijesti o svakodnevnom životu, iako ga one često odvedu, kroz prisjećanja i usporedbe, i u kulturnopovijesne obavijesti. Zanimaju ga obični, *mali* ljudi, o kojima progovara pomoću ubačenih novela, a karaktere im ocrta dijaloškom formom. Posebnu pozornost posvećuje detaljima te njima povezuje različite ljude, stvari, Hrvatsku i Slovačku, Dalmaciju i rodnu Oravu. Za razliku od Vajanskog, kontraste koristi kako bi kombinirao neobično u svrhu humora. Iako je Kukučin, jednako kao i Vajanski, fasciniran Jadranskim morem, njegova Dalmacija ne prezentira se kroz prirodu, već kroz svoje stanovnike. Ukoliko pročitamo oba putopisa o kojima je riječ u ovom radu – „Dubrovnik – Cetinje“ i „V Dalmácii a na Čiernej Hore“ – dobit ćemo sveobuhvatnu i dojmljivu sliku hrvatske Dalmacije. Vajanski donosi njezin statični dio, prirodu i umjetničke znamenitosti, a Kukučin njezin dinamični dio, ljude i događaje. Svojim putopisima približili su Dalmaciju slovačkom čitatelju, no i hrvatskom ponudili zanimljivu i vrijednu sliku Dalmacije na prijelazu s 19. na 20. stoljeće, viđenu očima dvojice vrhunskih intelektualaca svoga vremena i vrsnih književnika slovačkoga realizma.

LITERATURA

- Duda 1998:** Duda, D. *Priča i putovanje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Klátik 1968:** Klátik, Z. *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.
- Kukučin 1929:** Kukučin, M. *Cestopisné črty. V Dalmácii a na Čiernej Hore*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1929.
- Solar 1986:** Solar, M. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.
- Stričević-Kovačević 1998:** Stričević-Kovačević, Z. *Hrvatski motivi u djelu Martina Kukučina*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva, 1998.
- Vajanski 1932:** Vajanski, S. H. *Doma i na cestách*. Trnava: Kníhtlačiareň G. A. Bežo, 1932.